

Seminarium 2

Źródła promieniowania

Zagadnienia

- Klasyfikacja, źródła i porównanie właściwości fizycznych promieniowania stosowanego w diagnostyce i terapii medycznej.
- **Laser. Zasada działania.**
- Właściwości promieniowania laserowego. Rodzaje laserów stosowanych w medycynie.
- **Zastosowanie laserów w medycynie.**
- Akceleratory cząstek stosowane w medycynie i ich charakterystyka: liniowy akcelerator elektronów oraz synchrociklotron w terapii nowotworów.

Rodzaje promieniowania

- **Elektromagnetyczne (EM)** – opisywane jako fala lub jako kwanty promieniowania (fotony - cząsteczki o masie 0)
- **Korpuskularne (cząstkowe, cząsteczkowe)** – strumień cząstek o masie $\neq 0$ poruszających się z dużymi prędkościami

Ilościowy opis promieniowania

Natężenie promieniowania I
(intensywność, strumień energii)

$$I = E \cdot N \quad [\text{W/m}^2]$$

E – energia cząsteczki, kwantu

$$N = n/t/S$$

n – liczba cząstek lub fotonów

t – czas, S - powierzchnia

Prędkość propagacji

- **Promieniowanie elektromagnetyczne:**
 $c = 3 \cdot 10^8 \text{ m/s}$
- **Promieniowanie cząsteczkowe:** $v < c$
(np. elektrony o energii 100 keV – $v = \frac{1}{2} c$)
- **Żadna informacja nie może być propagowana z prędkością większą niż c**

Dualizm korpuskularno-falowy

Promieniowanie można opisywać jako **falę**,
lub **strumień cząstek**.

Światło – strumień fotonów, albo fala elektromagnetyczna.

Promieniowanie β – strumień elektronów, albo fala materii.

Propagacja dźwięku – strumień fononów, albo fala akustyczna.

Dualizm korpuskularno-falowy

Fala EM (c, λ, T, ν)

Foton ($E, p, m=0$)

$$E = h\nu$$

$h = 6.62 \cdot 10^{-34} \text{ J}\cdot\text{s}$ - stała Plancka

$$E = h \frac{c}{\lambda}$$

$$E[eV] = \frac{1240}{\lambda} [nm]$$

$$p = \frac{h}{\lambda}$$

Dualizm korpuskularno-falowy

Dwa sposoby opisu promieniowania EM można traktować jako dwie formy opisu strumienia energii. Rozpatrujemy obiekty o rozmiarach a :

$$\lambda/a \approx 1 \rightarrow \text{fala}$$

$$\lambda/a \ll 1 \rightarrow \text{foton}$$

Analogia:

krople w strumieniu wody z prysznicą.

Dualizm korpuskularno-falowy

Dwoista natura jest nie tylko cechą promieniowania, lecz również materii (hipoteza de Broglie'a).

Promieniowanie elektromagnetyczne (EM)

Opis falowy promieniowania EM

Ładunek w punkcie (0,0,0) przyśpieszany przez działanie siły periodycznej $\sin(2\pi\nu t)$ w kierunku osi Y wytwarza falę elektromagnetyczną poruszającą się wzdłuż osi X.

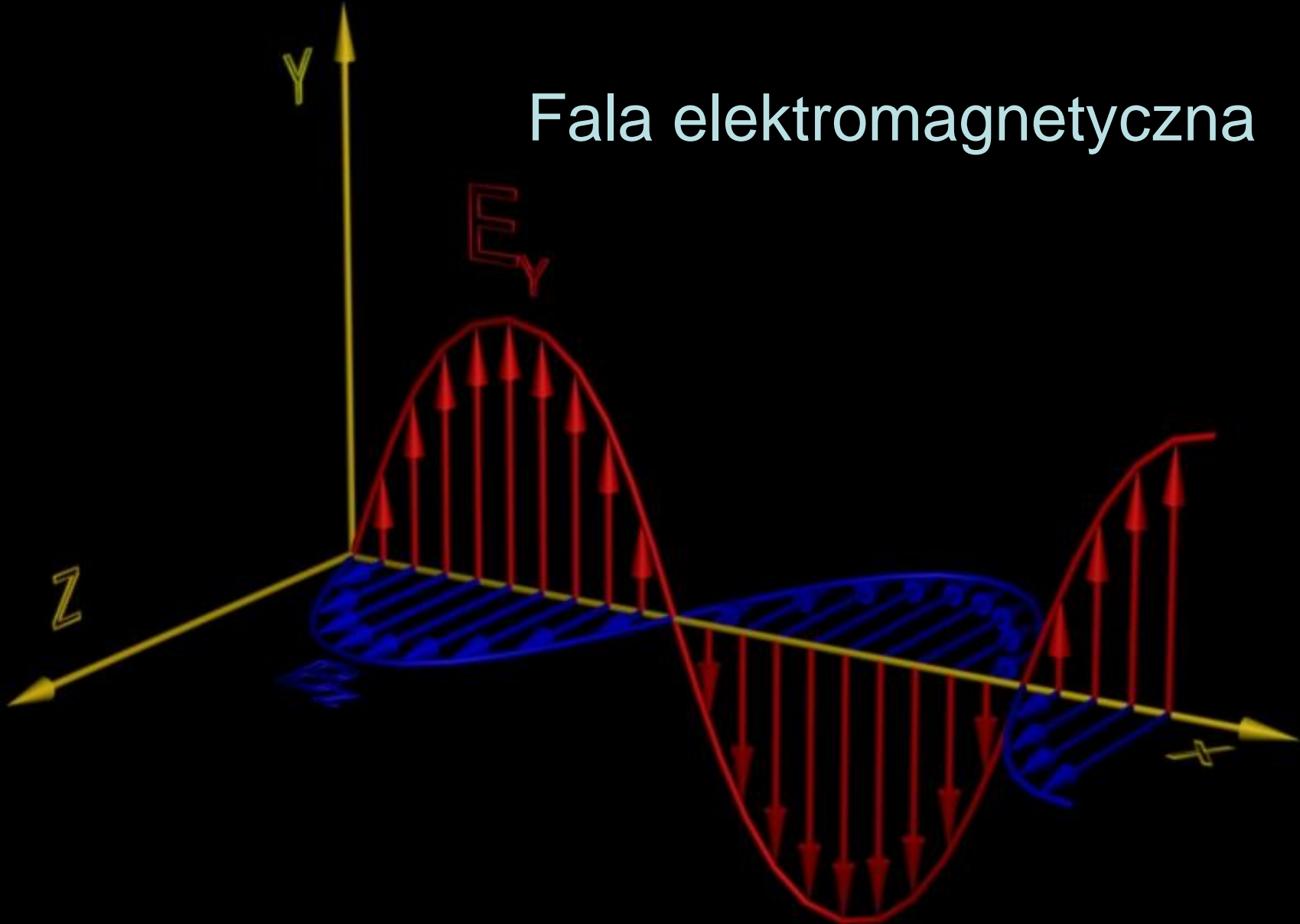
Falę elektromagnetyczną stanowi pole elektryczne indukujące pole magnetyczne, które z kolei wytwarza pole elektryczne itd.

Promieniowanie EM charakteryzowane jest wektorem pola elektrycznego E i wektorem indukcji magnetycznej B . Wektory te są wzajemnie prostopadłe, a ich amplituda zmienia się w czasie.

PROMIENIOWANIE ELEKTROMAGNETYCZNE

Fala elektromagnetyczna

Opis falowy promieniowania EM

W opisie fali stosujemy:

- 1) Długość fali – λ [m]
- 2) Częstotliwość – ν [Hz]
- 3) Okres fali – T [s]
- 4) **Prędkość fali – $c = 3 \cdot 10^8$ m/s**

$$\lambda = cT \quad \lambda = \frac{c}{\nu} \quad T = \frac{1}{\nu}$$

Opis kwantowy promieniowania

Promieniowanie elektromagnetyczne może być alternatywnie opisywane jako strumień kwantów o energii wyrażanej wzorem Plancka:

$$E = h \cdot c / \lambda$$

gdzie: c – prędkość światła

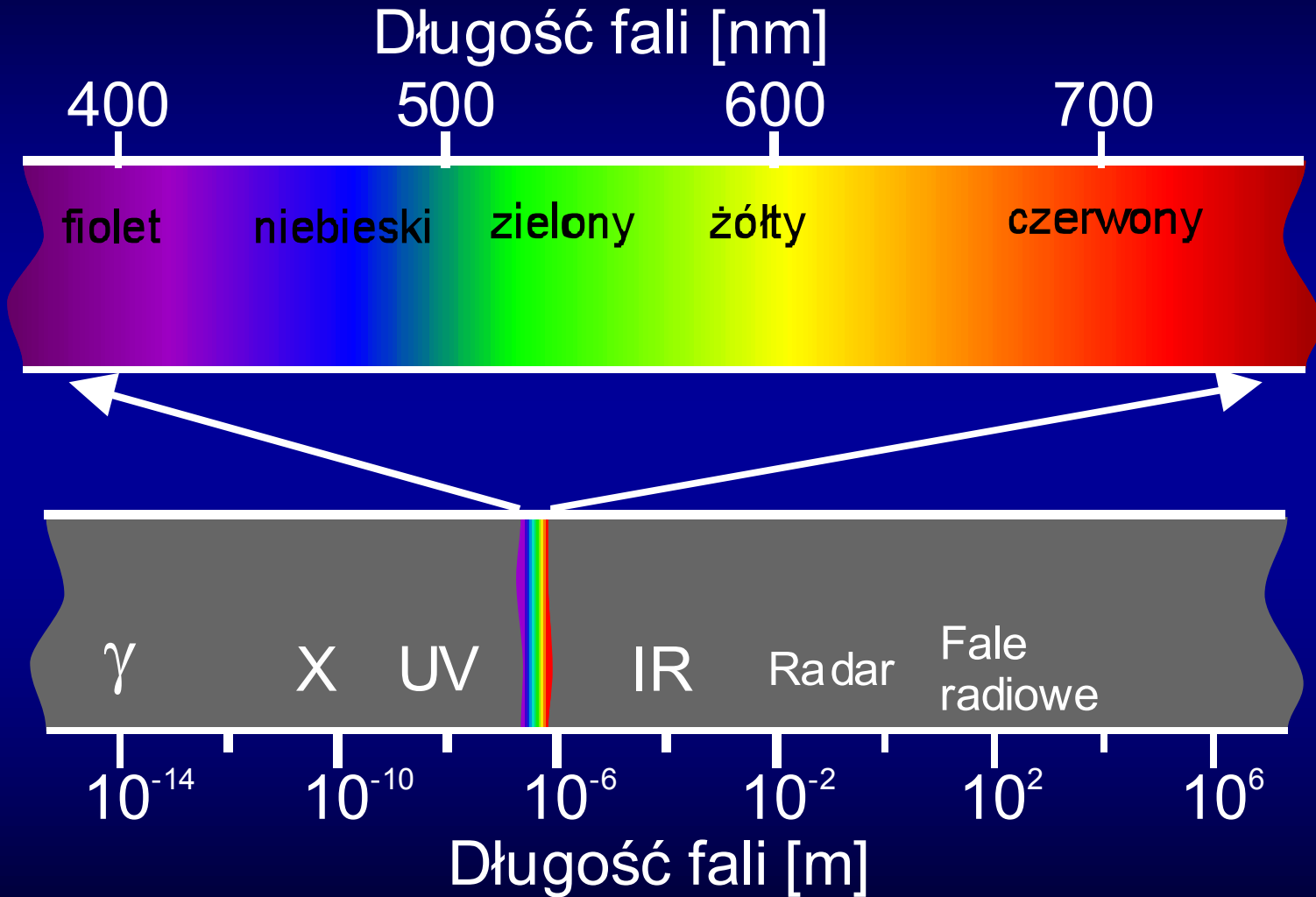
λ - długość fali

$h = 6.62 \cdot 10^{-34} \text{ J}\cdot\text{s}$ (stała Plancka)

⇒ Dualizm korpuskularno-falowy

Widmo promieniowania EM

Fale radiowe 10 kHz - 300 GHz

Fale submilimetrowe 100 μm - 1 mm

Podczerwień 780 nm - 100 μm

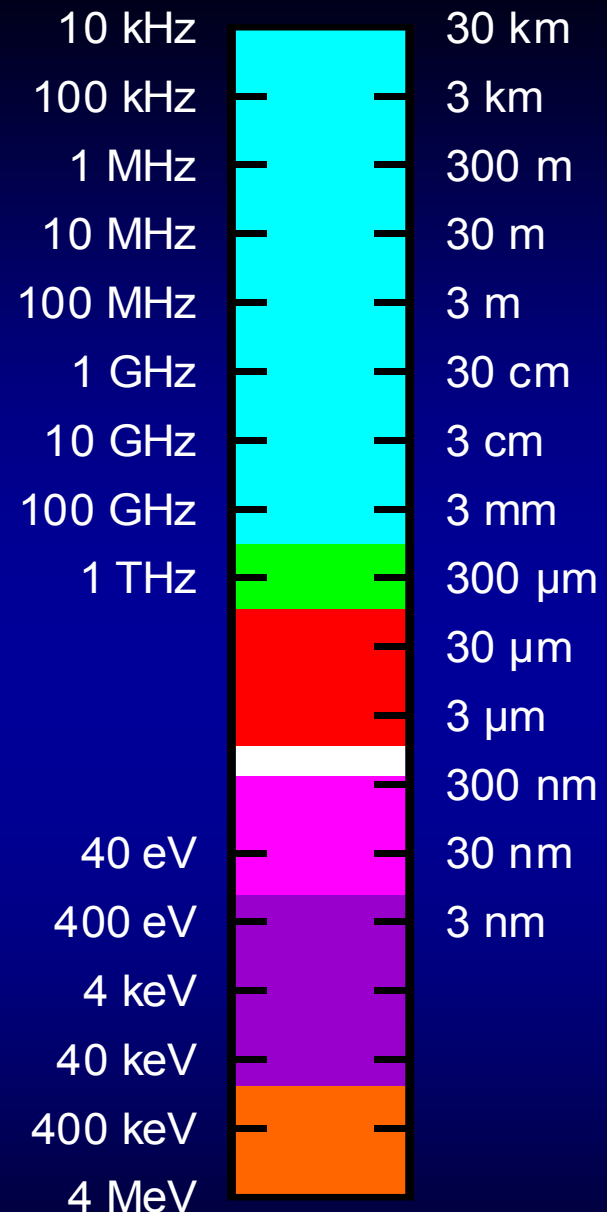
Światło widzialne 380 - 780 nm

Nadfiolet 10 nm - 380 nm

Promieniowanie rentgenowskie (X)

120 eV - 120 KeV

Promieniowanie gamma >120 keV

Lasery

Light **A**mplification by **S**timulated **E**mission of **R**adiation

Podstawowe procesy leżące u podstaw
działania lasera to:

- **pompowanie optyczne**
  - **inwersja obsadzeń**
  - **emisja wymuszona**

Laser rubinowy

- laser na ciele stałym (Al_2O_3 domieszkowany Cr_2O_3 (0.05%).
- pręt o średnicy 1 cm i długości 30 cm.
- pręt „owinięty” lampą błyskową służącą do pompowania optycznego.
- atomy chromu posiadają specyficzny układ stanów energetycznych sprzyjający powstawaniu inwersji obsadzeń.

Laser rubinowy

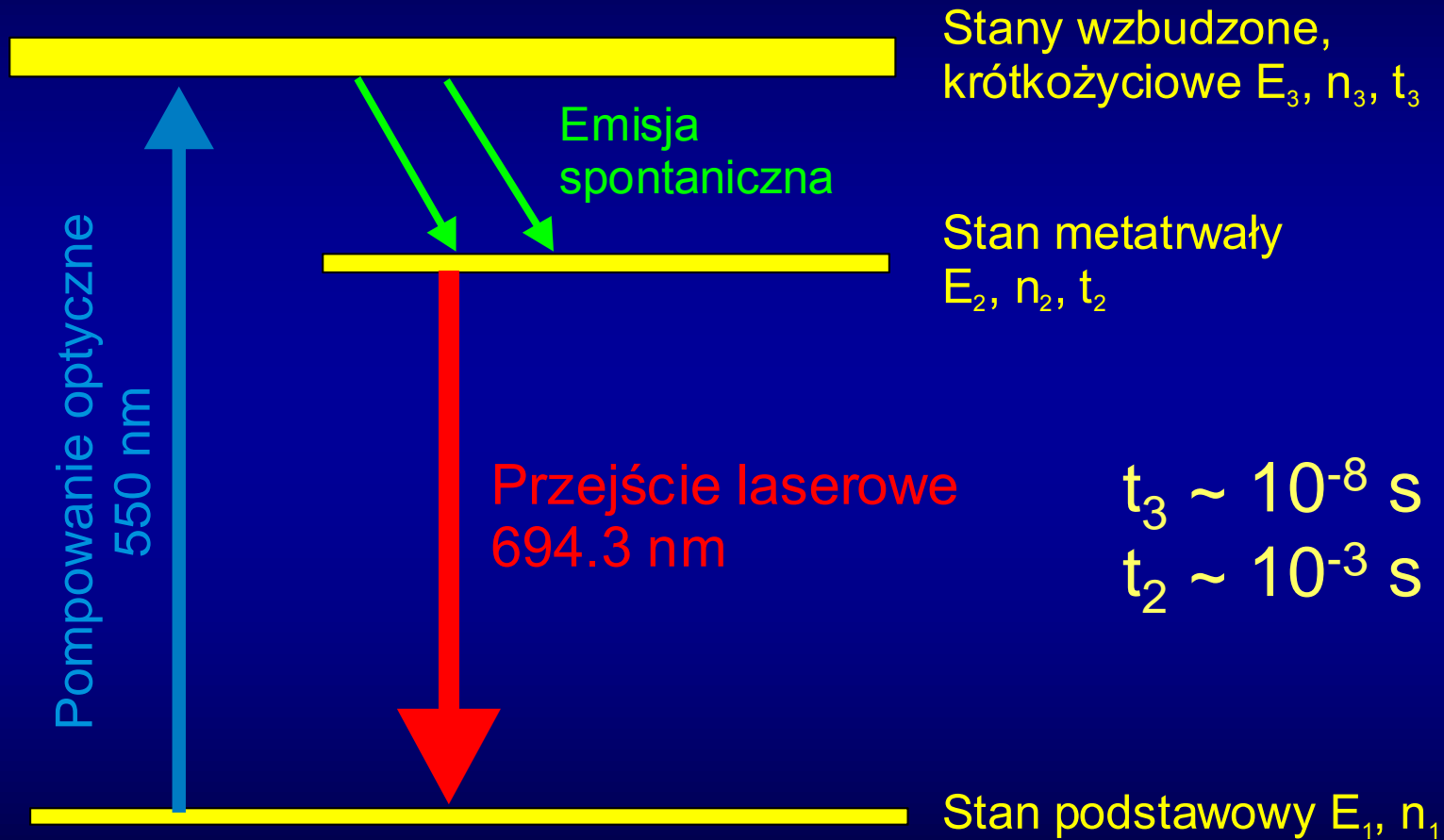
W strukturze poziomów energetycznych chromu istnieją trzy stany oznaczone jako: 1, 2 i 3 ($E_1 < E_2 < E_3$).

W równowadze $n_1 \gg n_2 \gg n_3$ (n oznacza liczbę atomów w danym stanie).

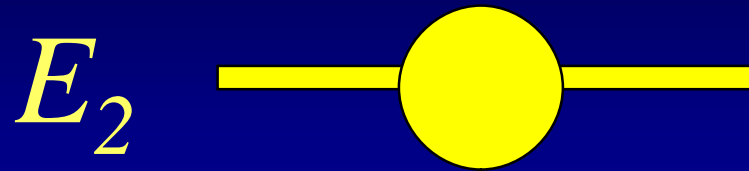
Podczas **pompowania optycznego** atomy przechodzą w stan E_3 . Ze stanu E_3 następuje **emisja spontaniczna** do stanu E_2 , a następnie ze stanu E_2 do stanu E_1 . Ponieważ czas życia stanu E_2 jest znacznie dłuższy niż stanu E_3 , to pojawia się coraz więcej atomów w stanie wzbudzonym E_2 (**inwersja obsadzeń**): $n_1 > n_2$.

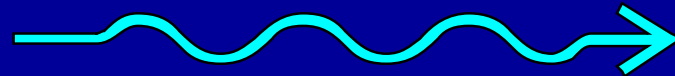
Laser rubinowy

Laser rubinowy – emisja wymuszona

$$h\nu = E_2 - E_1$$

LASER.EXE

Własności światła laserowego

- monoenergetyczność
- naturalna kolimacja
- krótki impuls

10^{-9} - 10^{-12} s → duża moc w impulsie

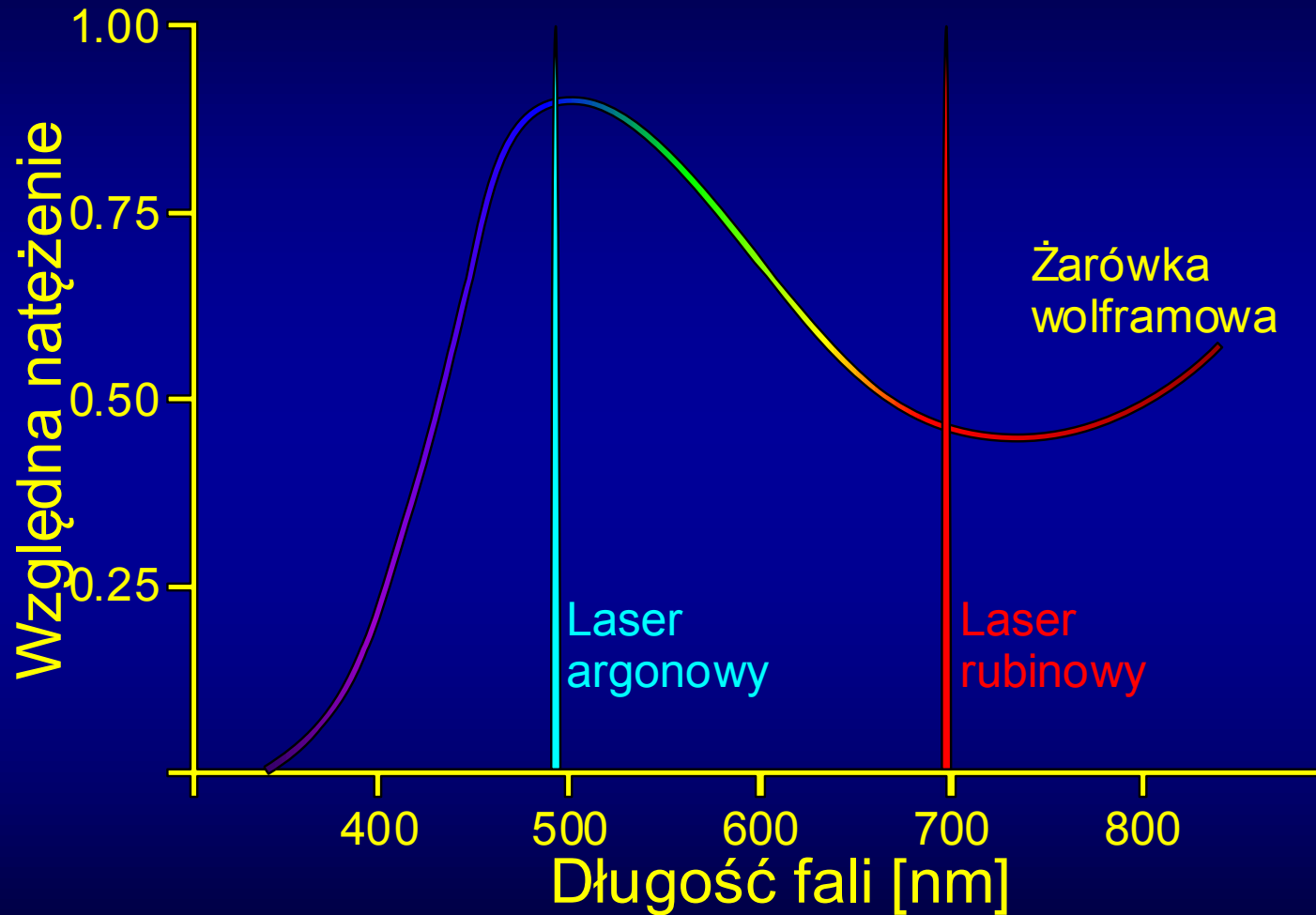
1 mJ w 1 ns → 1MW

średnia moc przy częstotliwości repetycji impulsów

10 Hz = 10 mW (około 1/100 mocy ręcznej latarki).

Monoenergetyczność

Monoenergetyczność

Substancja aktywna	λ [nm]	Zakres
Rubinowy	694	VIS
CO ₂	10600	IR
Nd:YAG	1060	IR
He-Ne	633	VIS
Jonowy (Ar ⁺ , Kr ⁺)	458 ÷ 515	VIS
Półprzewodnikowy	630 ÷ 904	VIS, IR
Ekscymerowy (XeF, XeCl, KrF)	193 ÷ 351	UV
Barwnikowy	400 ÷ 700	VIS

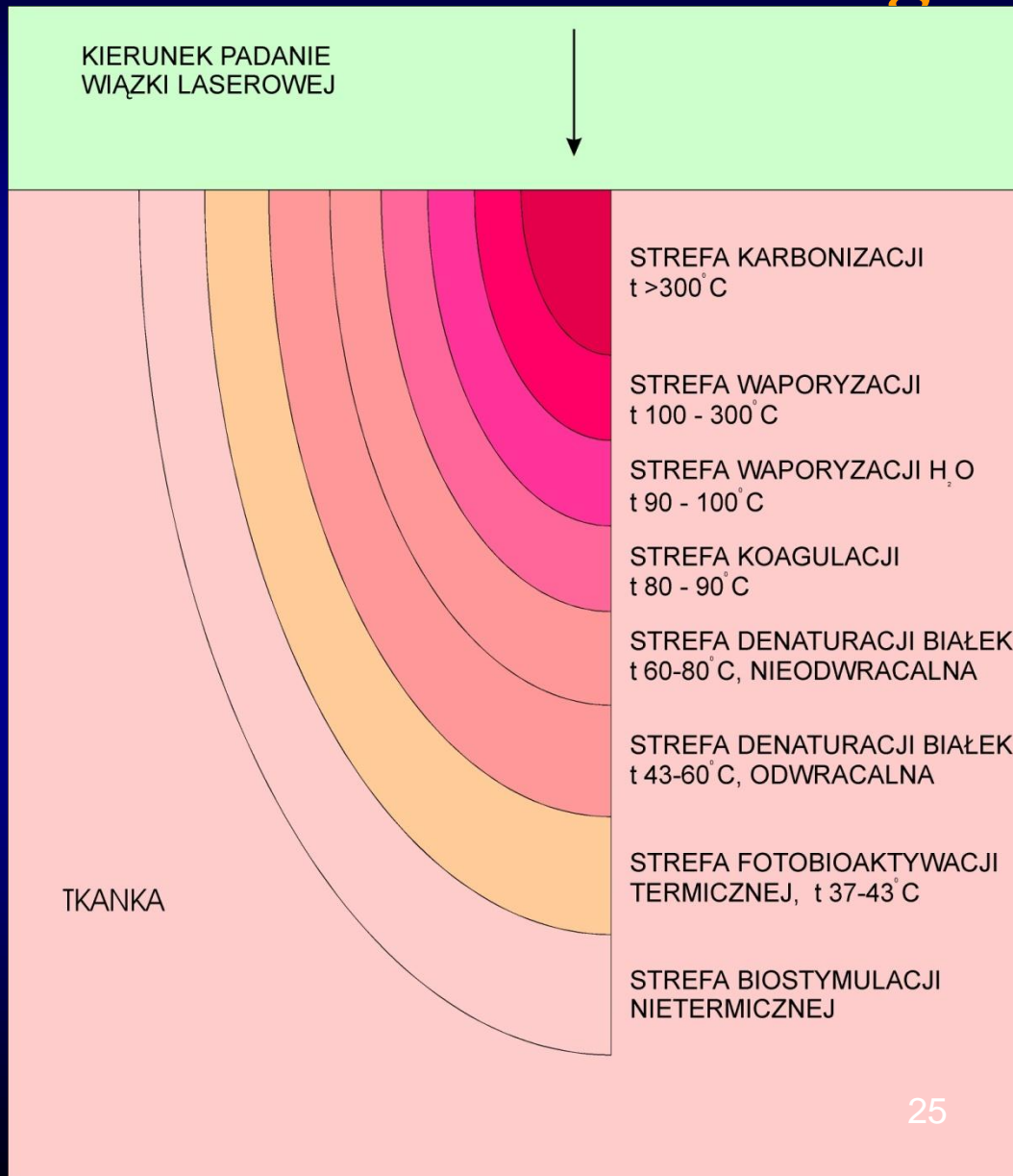
Rodzaje laserów

- He-Ne (wzbudzenie atomów He, które oddziałując następnie z Ne wzbudzają stan metastabilny Ne).
- CO₂-N₂-He (N₂ pompowany dzięki wyładowaniu elektrycznemu, akcja laserowa pomiędzy stanami cząsteczkowymi CO₂, He przeprowadza cząsteczki CO₂ do stanu podstawowego).
- Jonowe (akcja laserowa dla jonów gazów szlachetnych Ar⁺ lub Kr⁺).
- Nd:YAG (kryształ granatu itrowo-glinowego (Ytrium-Aluminium-Garnet – YAG) domieszkowany neodymem, istnieją też lasery YAGowe domieszkowane erbem lub holmem: Er:YAG, Ho:YAG).
- Półprzewodnikowe [dioda półprzewodnikowa (złącze p-n) wykonana z arsenku galu (GaAs) domieszkowana tellurem (Te) lub cynkiem (Zn)].
- Ekscymerowe (akcja laserowa w dimerach gazów szlachetnych i chlorowców, cząsteczki (ArF, KrF, XeCl, XeF) istnieją tylko w stanie wzbudzonym).
- Barwnikowe (akcja laserowa w cząsteczkach barwników organicznych).

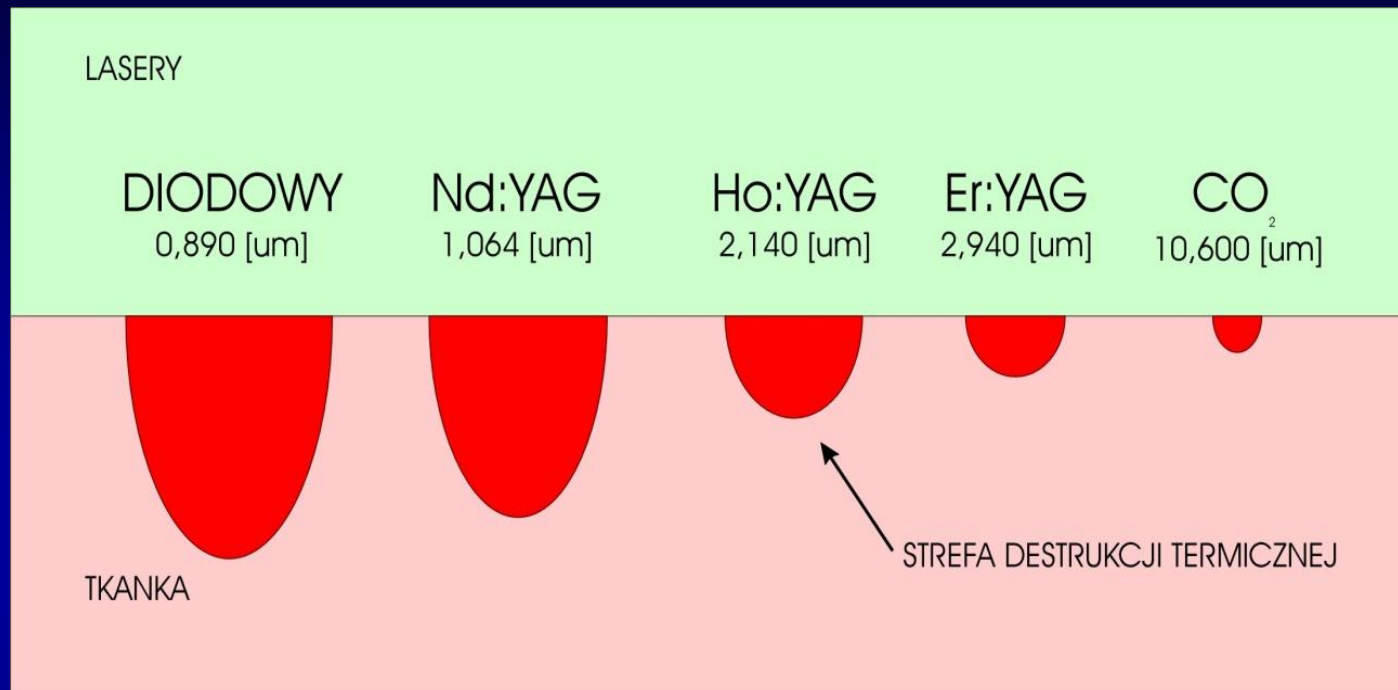
Mechanizmy oddziaływania światła laserowego z tkanką

Schematyczne
zobrazowanie
przekroju krateru
po kontaktowej
ingerencji wiązką
lasera w tkankę
miękką.

Zastosowanie laserów w medycynie

Porównanie wielkości strefy destrukcji termicznej tkanek w aspekcie transmisji oraz absorpcji promieniowania laserowego w tkankach.

Zasady bezpieczeństwa podczas pracy z laserem

Laser → ~100 W/cm² (impulsowo 10⁶ W/cm²)

→ głębokość penetracji ~mm → skóra i oczy

Słońce → 900 W/m² (0.09 W/cm²)

Stosowane normy w ochronie przed promieniowaniem laserowym

Maximum Permissible Exposure = MPE [J/cm²]

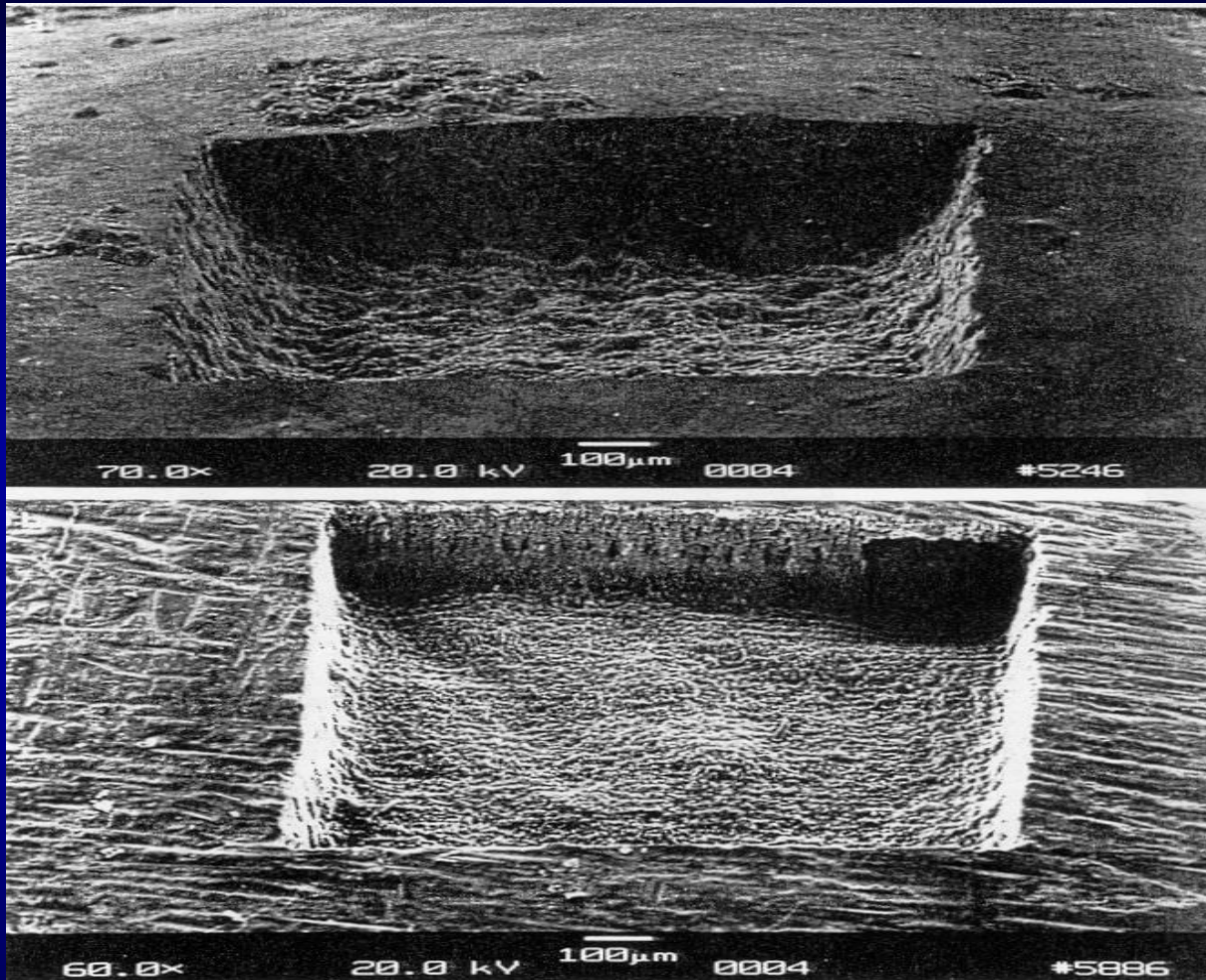
MPE zależy od czasu ekspozycji i długości fali

Oczy → MPE = (10⁻⁷ ÷ 10⁻³) J/cm² → okulary ochronne

Skóra → MPE = (10⁻¹ ÷ 1) J/cm²

Lasery w stomatologii

Działanie „noża laserowego” na tkankę zęba

Rodzaje promieniowania korpuskularnego:

- ciężkie cząstki naładowane (p, d, α , ...)
- neutrony
- β^+ (pozytony), β^- (elektrony)

Źródła promieniowania korpuskularnego:

- 1) Izotopy promieniotwórcze
- 2) Reaktor jądrowy
- 3) Akceleratory

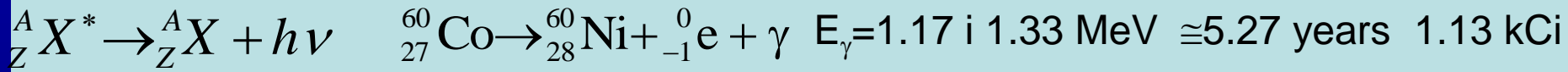
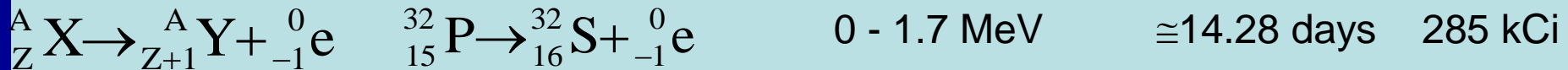
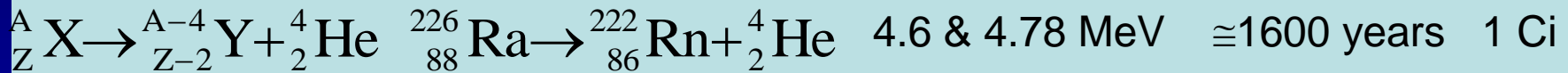
Promieniowanie korpuskularne zawsze wywołuje jonizację.

Źródła cząstek naładowanych

(p, d, α, β⁻, β⁺, ...)

- źródła promieniotwórcze – rodzaje rozpadów

rozpady naturalne (α, β⁻ i γ) są odpowiedzialne za istnienie czterech tzw. szeregów promieniotwórczych (aktynowy, torowy, uranowy i neptunowy)

Akceleratory

Ładunek elektryczny w polu

Pole magnetyczne

$$\vec{F} = q\vec{v} \times \vec{B}$$

Ruch jednostajny po spirali
prostopadle do kierunku
wektora indukcji
magnetycznej
(o ile $v \neq 0$, bo na ładunek
nieruchomy pole magnetyczne nie działa;
kształt toru zależy od kierunku prędkości
początkowej, może być kołowy)

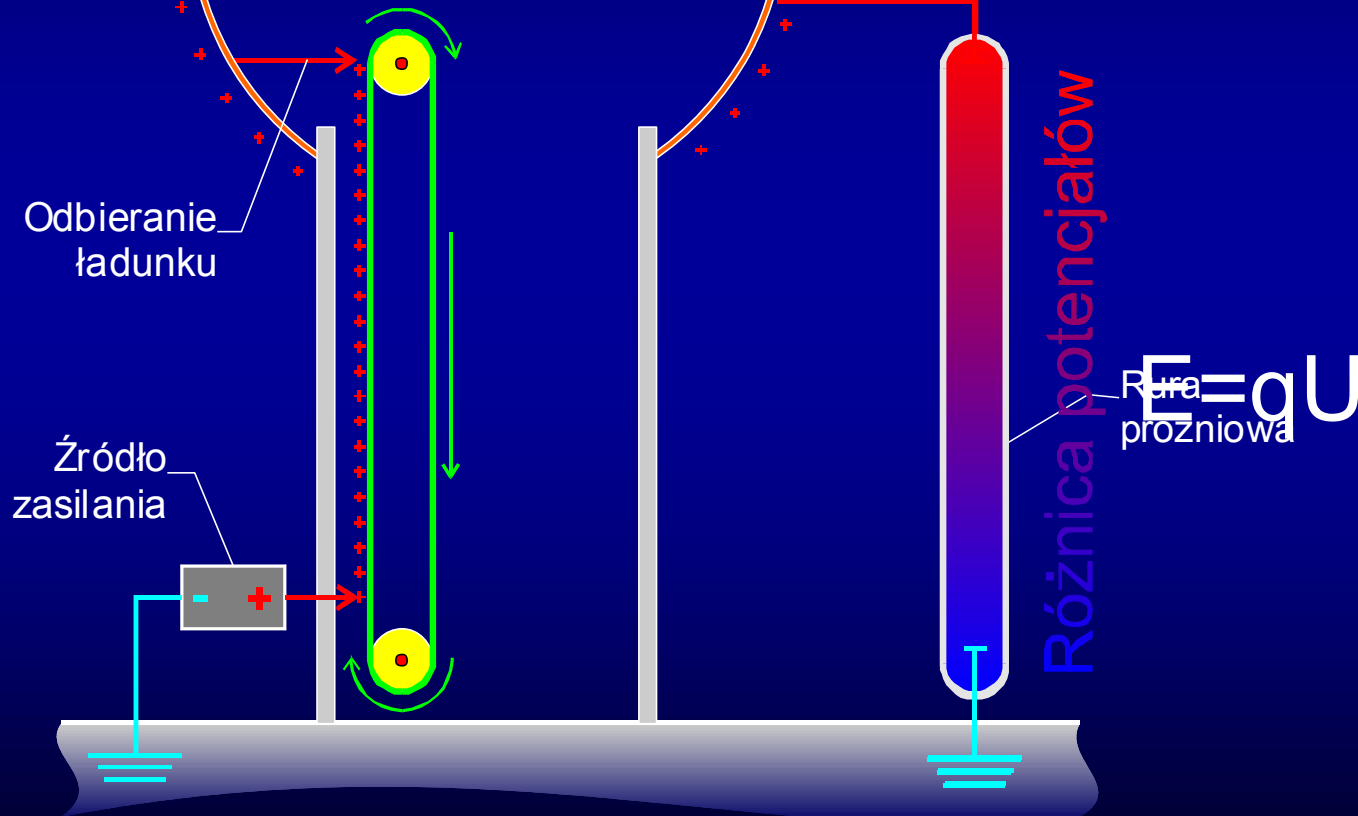
Pole elektryczne

$$\vec{F} = q\vec{E}$$

Ruch prostoliniowy
przyśpieszony wzdłuż
linii sił pola
(o ile $v_0 = 0$, w przeciwnym
wypadku kształt toru zależy od
kierunku prędkości początkowej
i może mieć kształt paraboli)

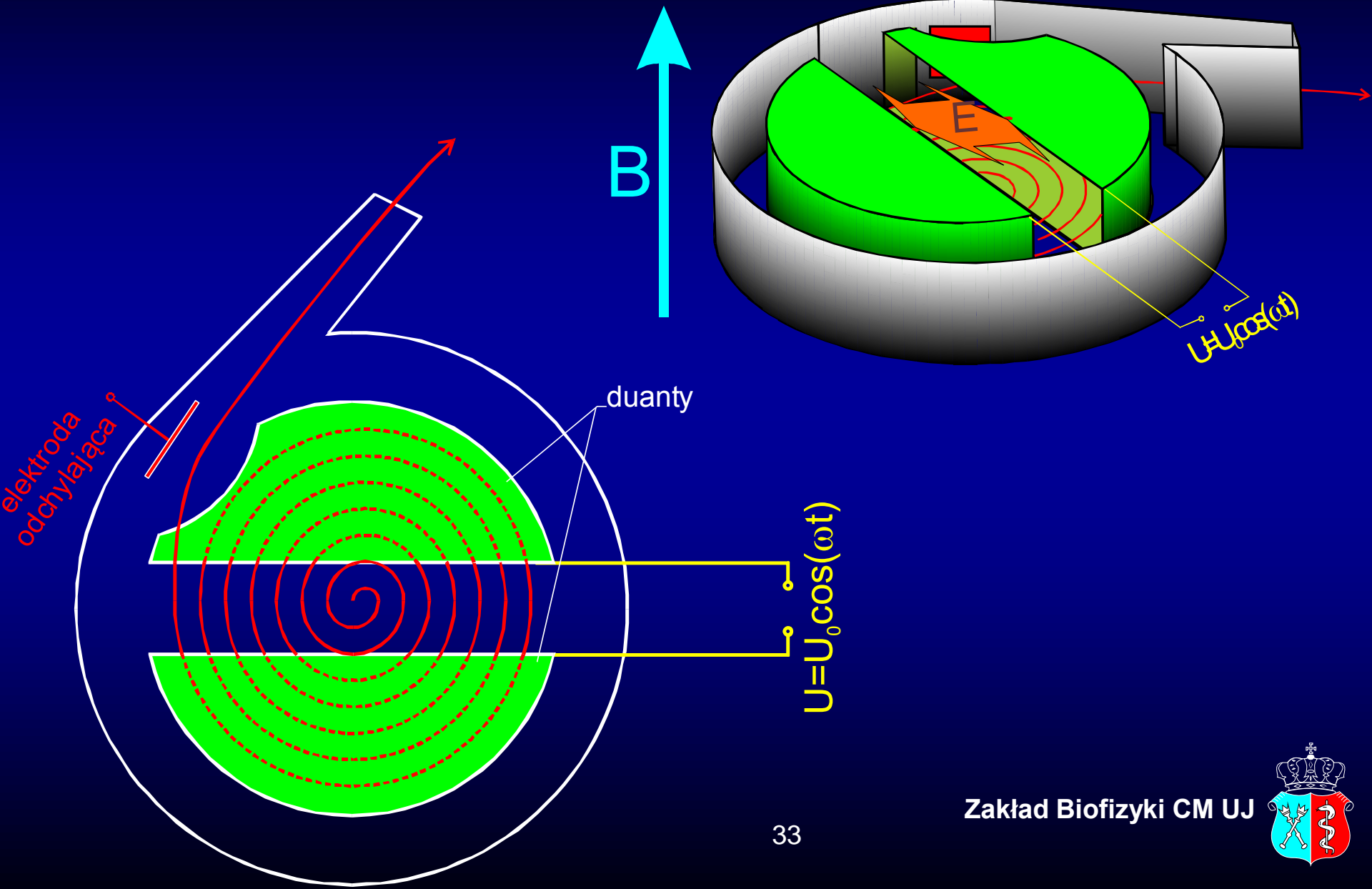

Akcelerator liniowy (generator van de Graffa)

Akcelerator kołowy (cyklotron)

Akcelerator kołowy

Na poruszający się ładunek q o masie m i prędkości v działa siła Lorentza i siła odśrodkowa.

(T – okres, f – częstotliwość, r – promień)

$$qvB = \frac{mv^2}{r}$$

$$v = \frac{qBr}{m}$$

$$T = \frac{2\pi r}{v}$$

$$T = \frac{2\pi m}{qB}$$

$$f = \frac{qB}{2\pi m}$$

Akcelerator kołowy

$$v = \frac{qBr}{m} \quad \Rightarrow \quad E = \frac{q^2 B^2 r^2}{2m}$$

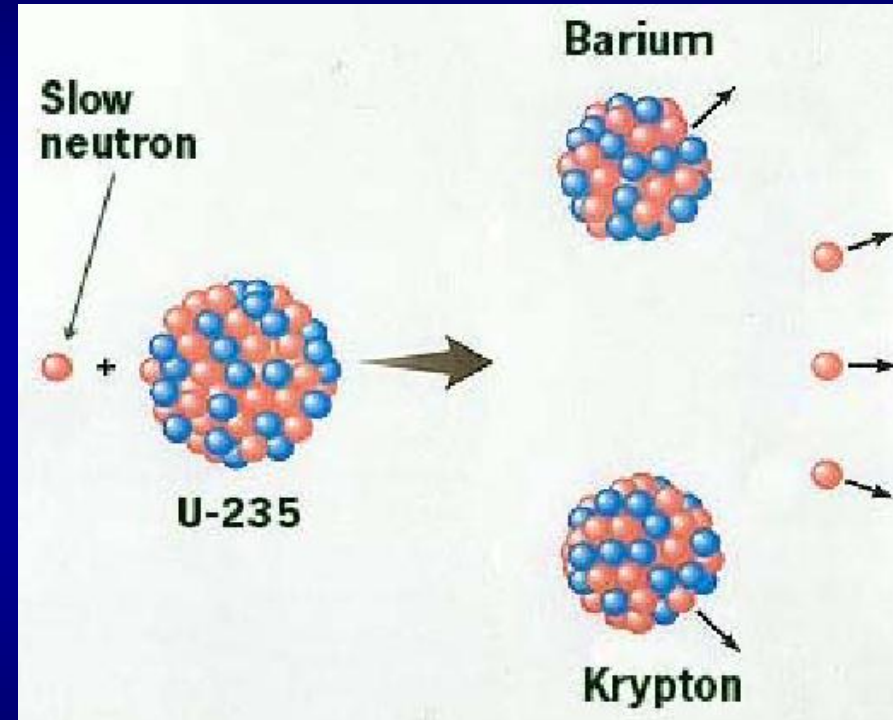
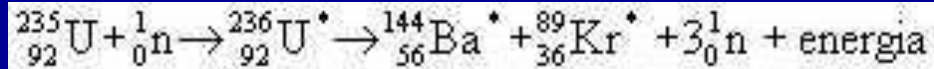
W celu osiągnięcia wysokich energii trzeba stosować silne pola albo urządzenia zapewniające duże promienie toru cząstek.

Źródła neutronów

- reaktor jądrowy – kontrolowana reakcja rozszczepienia,

np.:

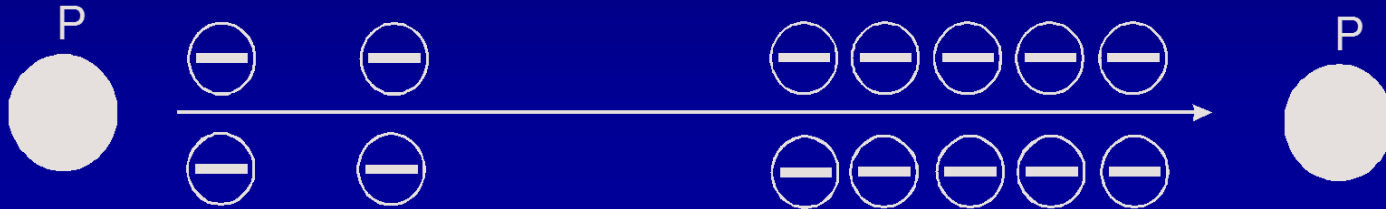

- bomba atomowa

- naturalne i sztuczne reakcje jądrowe

Oddziaływanie ciężkich cząstek naładowanych z materią

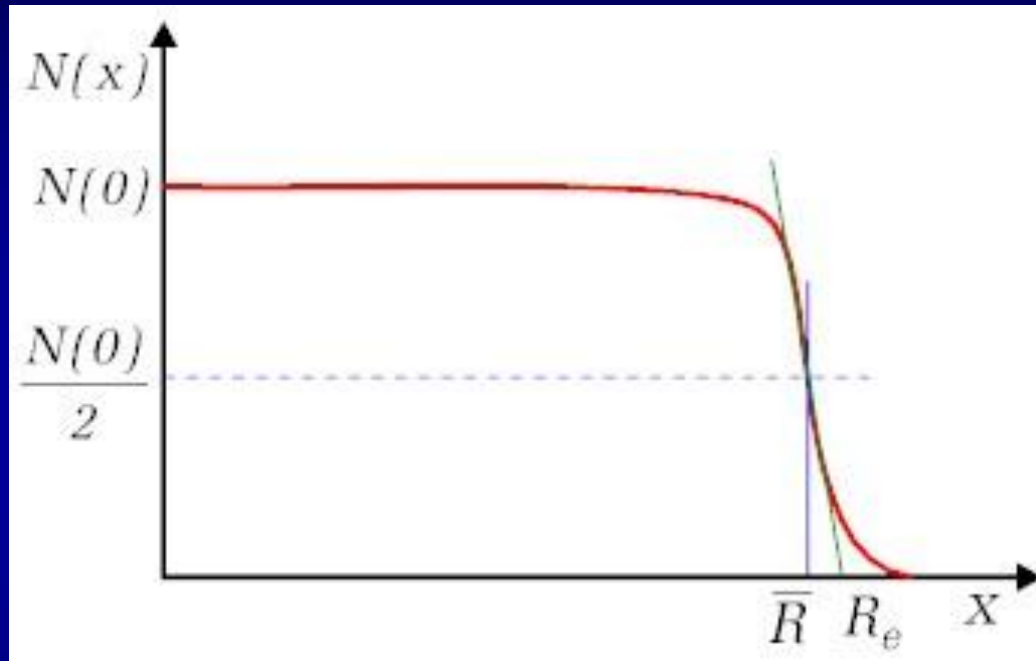
→ oddziaływanie z elektronami ośrodka

- energie wybitych elektronów $\sim \text{keV}$
- elektrony te absorbowane są w niewielkiej odległości od toru cząstki p
- tak więc energia przekazywana jest do niewielkiej objętości (masy) ośrodka
- stopniowe spowalnianie wiązki protonów

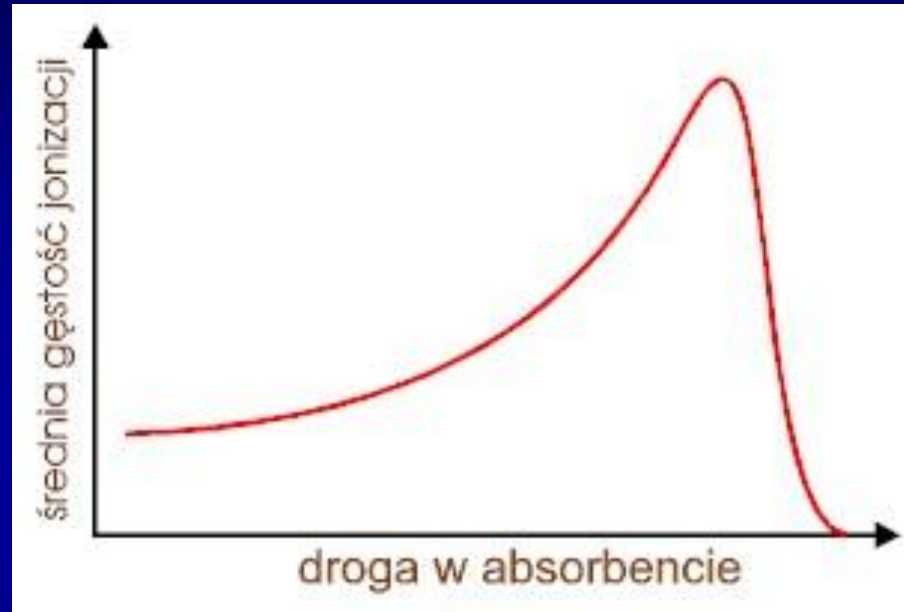
Oddziaływanie ciężkich cząstek naładowanych z materią

Przykładowa zależność liczby ciężkich cząstek naładowanych od długości ich drogi w absorbencie (zasięg średni - $\bar{R}$; zasięg ekstrapolowany - R_e)

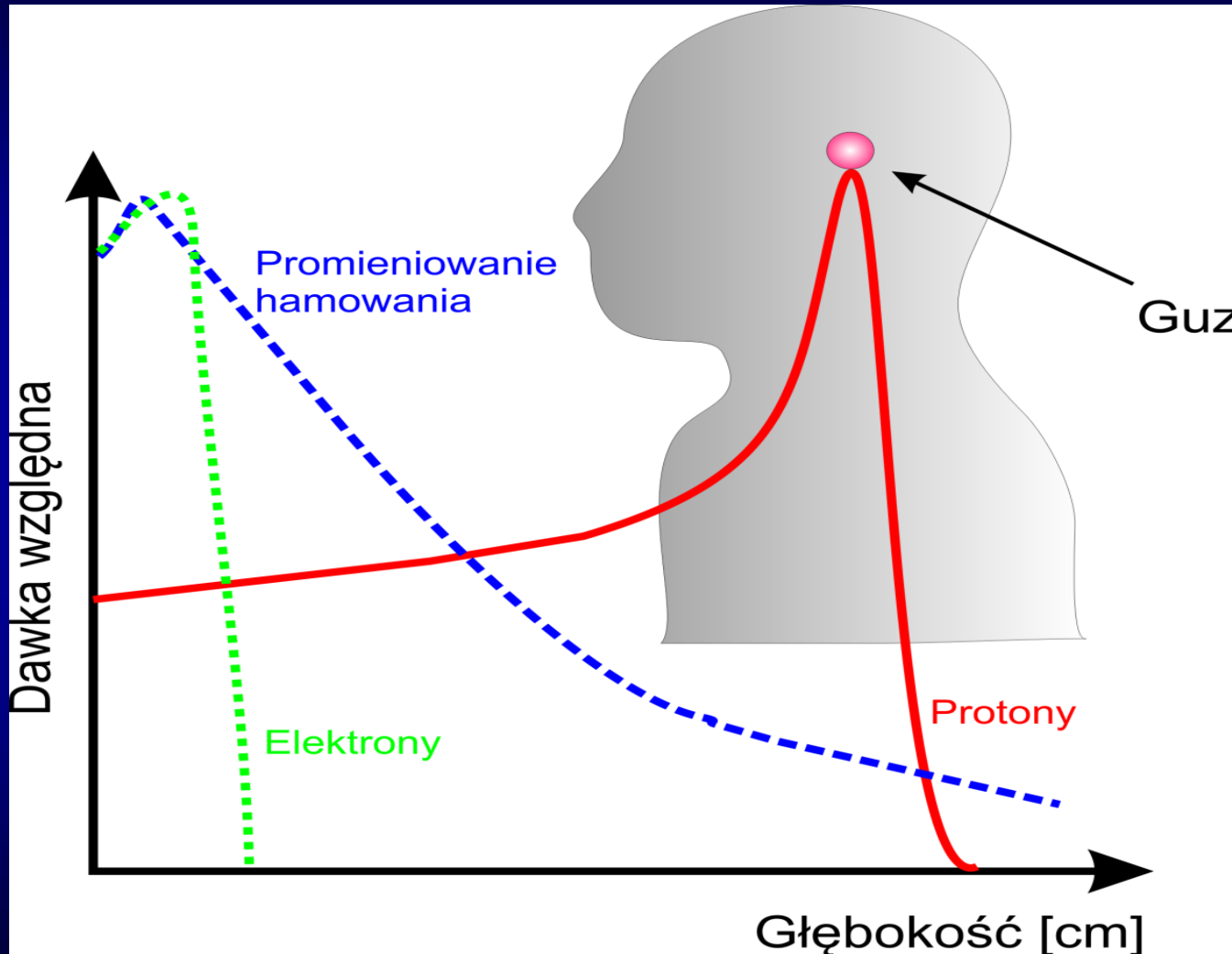
Oddziaływanie ciężkich cząstek naładowanych z materią

"**Krzywa Bragga**" - średnia gęstość jonizacji w funkcji drogi cząstki w ośrodku materialnym (absorbencie). Największa gęstość jonizacji jest w końcowej części toru → **terapia hadronowa**

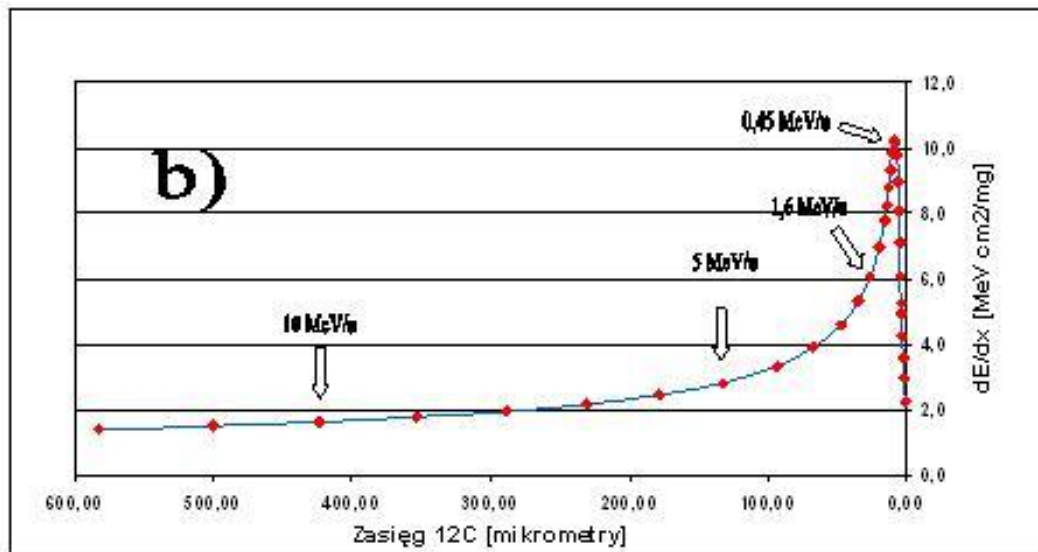
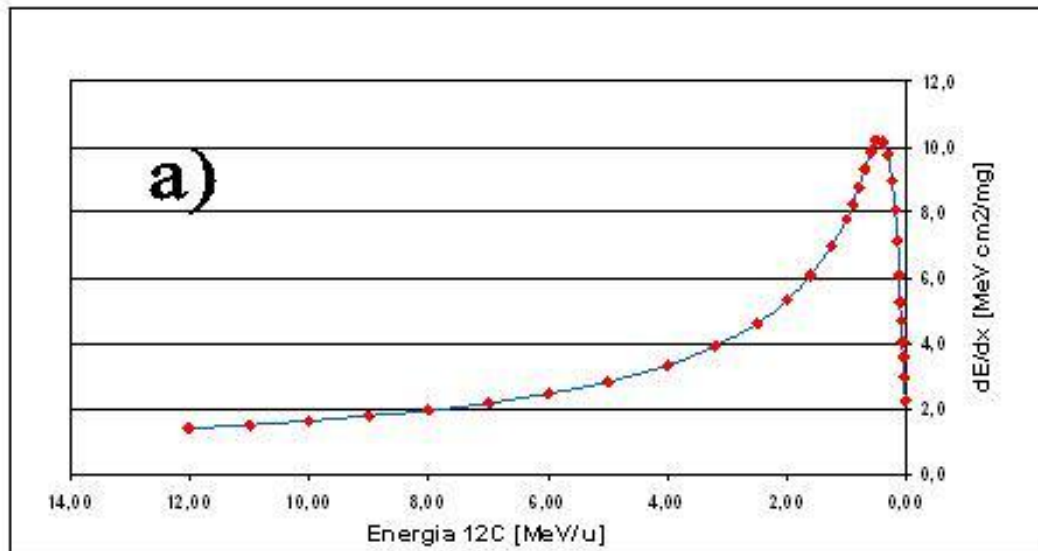

Terapia hadronowa

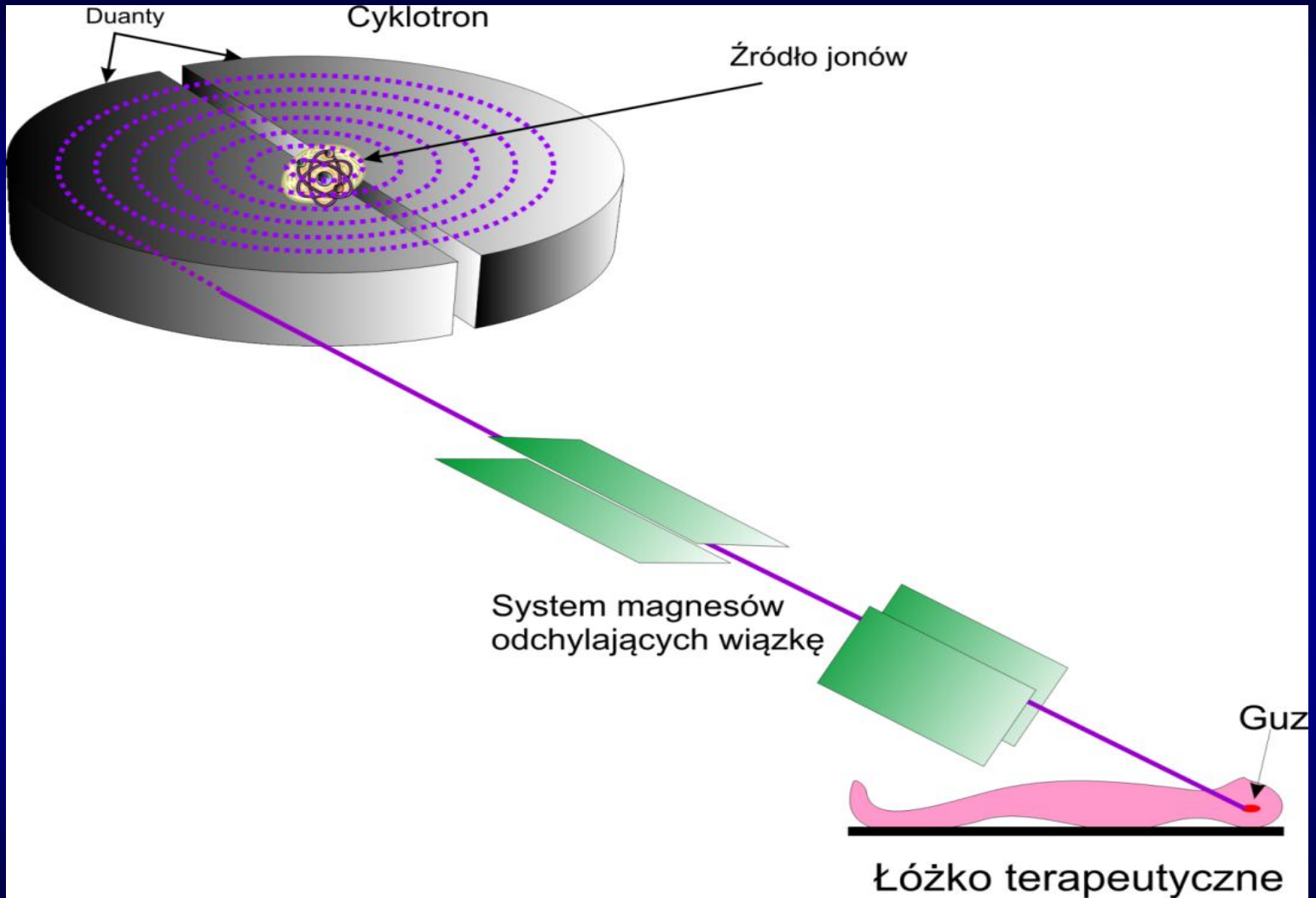
Terapia hadronowa C12

dE/dx dla jonów węgla w wodzie w funkcji energii na nukleon (a) i w funkcji zasięgu z zaznaczeniem wybranych energii (b).

W/g Northcliffe and Schilling [4]

Terapia hadronowa

Terapia hadronowa C12

1

Cyklotron

przyśpiesza protony do $2/3$ prędkości światła

4

Układ formujący wiązkę terapeutyczną

Dysza

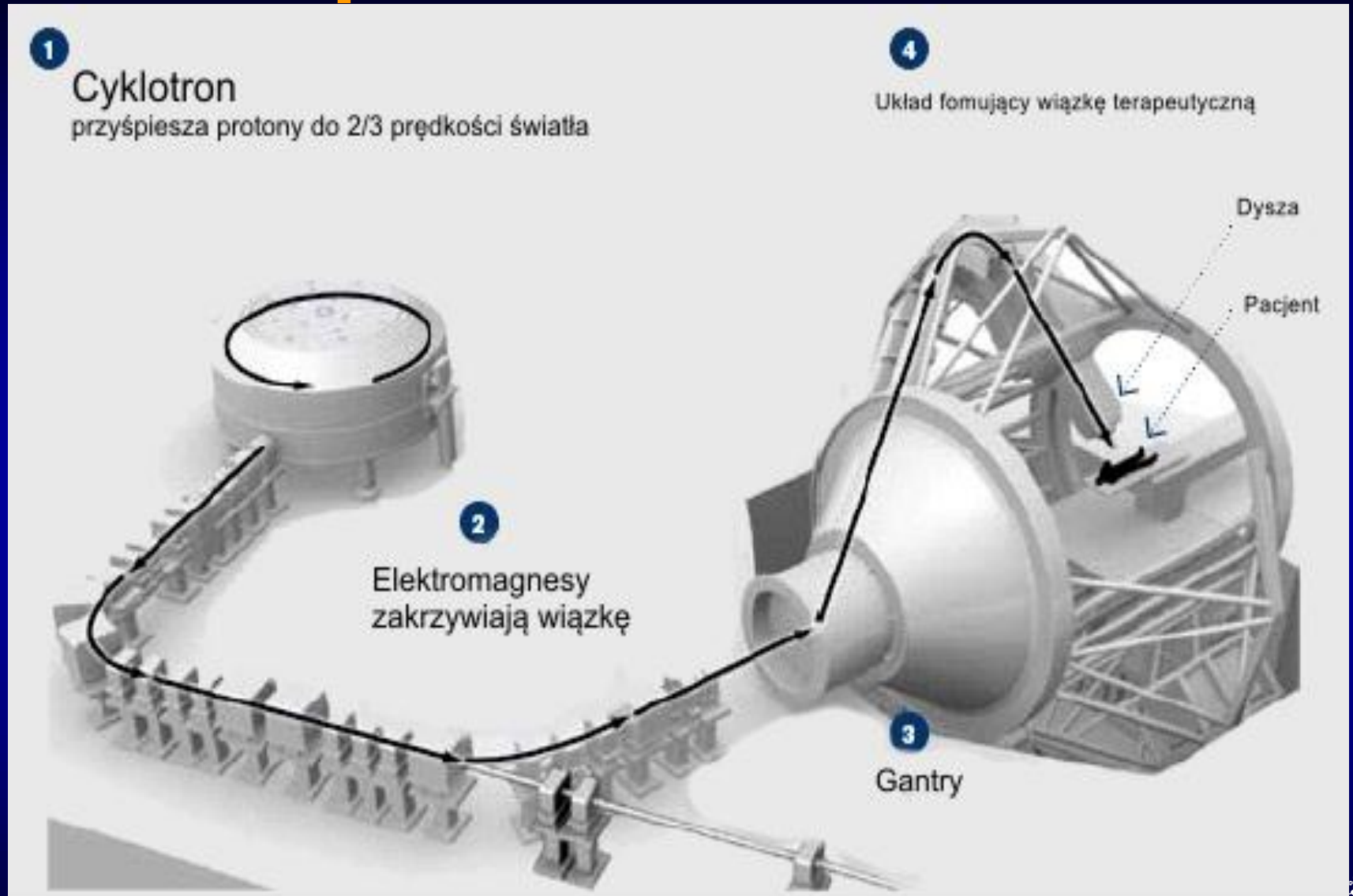
Pacjent

2

Elektromagnesy zakrzywiają wiązkę

3

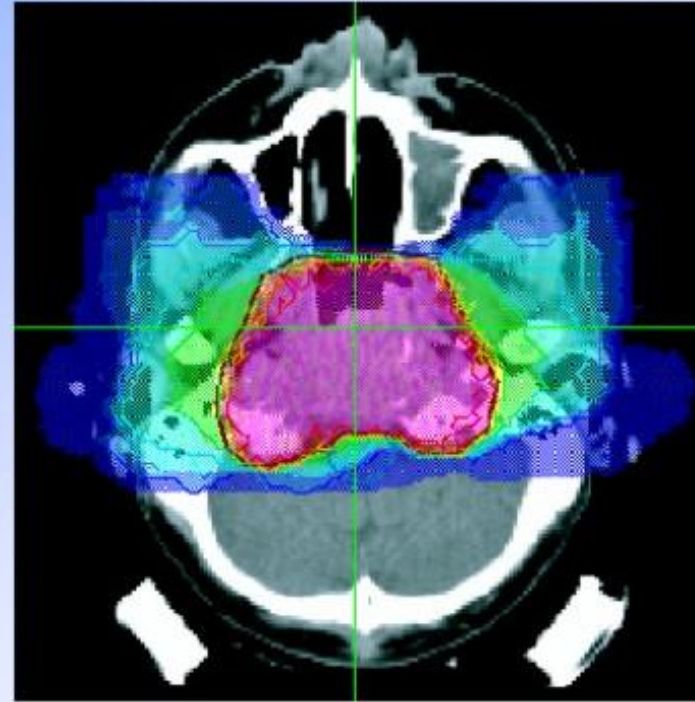
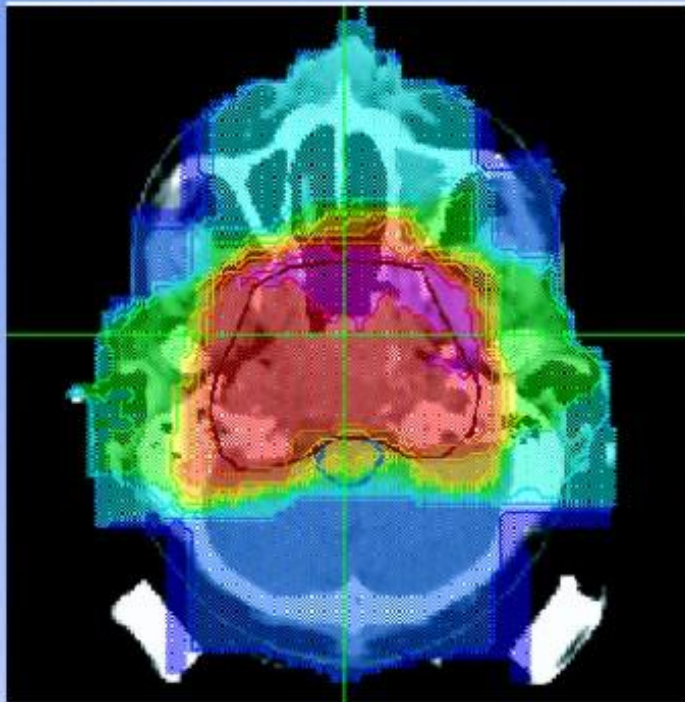
Gantry

Terapia hadronowa C12 skuteczność i bezpieczeństwo

Porównanie planów naświetlań:
konwencjonalne vs terapia ciężkojonowa

Seminarium
Kielce, 2005

Gantry ze stołem terapeutycznym w Centrum Cyklotronowym Bronowice

Stanowisko dla radioterapii protonowej nowotworów oka w Centrum Cyklotronowym Bronowice

Koniec Seminarium 2

**Następne seminarium:
BUDOWA MATERII**

